

Noi dovezi ale tradițiilor precucuteniene în mediul cultural cucutenian

Silvia MARINESCU-BÎLCU*

Abstract: *The article presents two pieces belonging to the Pre-Cucuteni culture. The objects were found at Izvoare (Neamț county), during the archaeological campaign 1988.*

The first one is represented by the lower part of a great antropomorphical statuete, empty inside and with an open basis, made in the technique of rims of the flaring vases, typical (as also the decor) to the final phase of the above mentioned culture. The second object presented is an antropomorphical protoma. On this basis, the author is discussing the issue of the antropomorphical vases of the phase A of the Cucuteni culture and the representations of the human figure in the Precucuteni and Cucuteni cultural area. So, her opinion is that the Precucuteni culture had an important role on emerging the Cucuteni culture, but also the fact that it should be taken into account the southern influences (from the Gumelnița – Karanovo VI cultural area) on trading spiritual goods towards northern zones of Europe.

Key words: *Izvoare (Neamț county), Precucuteni culture, Cucuteni culture, Gumelnița – Karanovo VI culture, antropomorphical vases, antropomorphical protoma.*

Cu prilejul săpăturilor efectuate în anul 1988, în renumita așezare de pe teritoriul fostei comune Izvoare (înglobată acum în Municipiul Piatra Neamț), au fost descoperite și o serie de piese antropomorfe precucuteniene ce ne vor reține atenția.

1. Partea inferioară a unei statuete antropomorfe de mari dimensiuni, goală la interior. Lucrată dintr-o pastă de bună calitate, arsă la cenușiu, are partea ventrală ușor bombată, fesele realist modelate, iar baza terminată sub forma unei buze evazate (modelaj tipic buzelor de vase precucuteniene). Decorul constă din linii larg incizate rezervând diverse benzi, ove și un romb central, frumos lustruite. Pe fese, tot prin incizii largi s-au trasat spirale ce rezervau aceleași benzi lustruite. La partea inferioară, alternanță de grupe de linii verticale cu spații între ele, completate de fine creștături pe margine. Pe partea ventrală a statuetei, printre benzi, meșterul a mai scobit câteva puncte (fig. 1-2). În incizii se mai păstrează urme ale culorii roșii cu care s-a completat decorul și care, combinată cu lustrul benzilor, va fi dat un frumos aspect bicrom întregului ansamblu.

De menționat că atât motivele, cât și maniera de realizare a decorului conduc la încadrarea piesei spre finalul fazei Precucuteni III. În plus, dacă piesa s-ar fi terminat cu un fund, în loc de evazarea mai sus menționată, ne-am fi aflat în fața unui tipic vas antropomorf.

2. Protomă antropomorfă lucrată dintr-o pastă modestă, zgrunțuroasă, arsă la brun în exterior și la negru-cenușiu în miezul peretelui. Provine fie de la un mare vas ce va fi putut avea mai degrabă două decât patru protome antropomorfe, fie de la o piesă mai complexă, gen altar, de formă rotundă sau ovală. Din păcate s-a păstrat numai capul, și acesta puțin deteriorat. De aspect relativ triunghiular (dar nu similar aceloră vinciene) are ochii redați prin alveole ovale mult adâncite, nasul proeminent, gura crestată, buzele reliefate, bărbia ascuțită, rotunjită și trasă spre interior, urechile (dintre care doar una s-a păstrat parțial) sub forma unor pastile ovale cu marginile rotunjite (fig. 3-4). Interiorul piesei (atât cât se păstrează) a fost neglijent tratat; puțin la interior, dar mai cu seamă la exteriorul acoperit cu slip, se păstrează urmele unor striuri fine de la finisaj.

Cele două exemplare precucuteniene aduc din nou în atenția specialiștilor, în egală măsură, atât problema originii vaselor și aplicațiilor antropomorfe, cât mai ales pe aceea a originilor pieselor de acest gen, din mediul culturii Cucuteni-Tripolie.

Întrucât însă cu acest prilej noi ne vom limita strict la cele două exemplare mai sus descrise, nu vom lua în discuție multiplele opinii exprimate în literatura de specialitate românească și străină privitoare la vasele și aplicațiile sau picturile antropomorfe prezente pe o extinsă arie cronologică și culturală. Acest gen extrem de variat de piese, pe care unii cercetători încearcă (simplificând) să le încadreze în anumite scheme (O. Höckmann 1965, p. 23-25), își fac simțită prezența din neoliticul vechi până în epoca bronzului și din Orient până în centrul Europei, îmbrăcând forme tipologice de o remarcabilă complexitate. Dacă n-ar fi să amintim în treacăt decât vasul cu pictarea feței umane de la Hassuna (A. Parrot 1953, fig. 20 – ceramică de tip Samarra) sau pe cel ce redă figura umană cu ajutorul picturii, reliefului și inciziei de la Anzabegovo (Marija Gimbutas 1976, ultima planșă – nenumărată; eadem 1991, p. 233, fig. 7/17), ori pe cele cu aplicații antropomorfe din culturile banderamice, Szakálhát, Tisa, Vinča, Karanovo II, Vădastra, Gumelnița-Karanovo VI, sau din Troia II-

* Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București, Str. Henri Coandă 11.

V, Center etc. și tot ar fi suficient pentru a demonstra dificultatea încadrării lor în scheme rigide. La toate acestea vin să se adauge capacele prosopomorfe, dar mai cu seamă vasele antropomorfe propriu-zise, care, la rândul lor variază nu numai de la o cultură la alta, dar și în cuprinsul aceleiași culturi – exemplul cel mai elocvent constituindu-l cultura Gumelnița-Karanovo VI.

Dată fiind această realitate vom încerca să deslușim doar implicațiile celor două piese descrise mai sus și vom începe cu prima dintre acestea, care, deși este mai degrabă o mare statueta antropomorfa goală la interior, ar putea fi (după părerea noastră) precursora vaselor antropomorfe cucuteniene prin simpla adăugire a unui fund de vas.

Dacă în 1974, așa cu remarca Vladimir Dumitrescu (1974, p. 220) vasele antropomorfe cucuteniene (cunoscute) nu erau prea numeroase, la ora actuală, după publicarea aceluia de la Scânteia (Cornelia-Magda Mantu 1991, p. 328-334, fig. 1-3) și Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 313, 395, 417, fig. 202/1-2, 284/1-4, 285-288) putem vorbi de un număr apreciabil de astfel de vase (întregi sau fragmentare), care de altfel au și fost adunate laolaltă într-o lucrare recentă de sinteză (D. Monah 1997, p. 145-166). Dar întrucât terminologia utilizată în această ultimă lucrare este (după cum recunoaște însuși autorul) "destul de greoaie" (D. Monah 1997, p. 146) nu o vom utiliza aici, cu atât mai mult cu cât o serie de piese fragmentare (provenind mai ales de la etichetele picioarelor) pot face parte și din alte compoziții, cum ar fi de pildă vase cu picior (picioare) antropomorf(e) și nu neapărat din vase antropomorfe propriu-zise – vezi de pildă vasul-binoclu cu picioare umane de la Nezvisko (Ekaterina Cerniș 1982, p. 282, pl. LXV/7)¹.

La acestea am putea adăuga de pildă un exemplar de la Scânteia (D. Monah 1997, fig. 228/6) și un altul de la Trușești (D. Monah 1997, fig. 228/4), atribuite de Dan Monah categoriei de vase și capace antropomorfe, care însă, după părerea noastră sunt statuete antropomorfe, destul de probabil cu rochie "cloche".

Vom încerca deci, simplificând mult lucrurile să creionăm o tipologie mai puțin complicată, vizând numai vasele antropomorfe și/sau antropomorfizate din mediul fazei Cucuteni A².

Ne referim deci în primul rând la vasele care reproduc corpul uman fără cap având de regulă două torți în apropierea buzei (drepte sau evazate) figurând probabil brațele îndoite. Corpul vasului redă amploarea și volumul corpului omenesc, deasupra șoldurilor sunt uneori plasate de asemenea mici tortițe perforate putând sugera oasele iliace. Într-un singur caz, la Ruseștii Noi, au fost redat prin mici proeminente și sâni (V.I. Markevici 1970, fig. 14/9). Picioarele sunt de regulă separate virtual prin șanțuri (în unele cazuri doar printr-o bandă pictată), aproape toate terminându-se printr-o bază ovală sau rotundă, mai rar romboidală (care le asigură stabilitatea) sau printr-un veritabil fund de vas. Există însă și exemplare cu baza conică, cum ar fi de pildă cel de al Frumușica (C. Matasă 1946, pl. LV/404), acela de la Izvoare (R. Vulpe 1957, fig. 106/2 = 107), câteva fragmente de la Scânteia (Cornelia-Magda Mantu 1991, fig. 1/2; 2/1; 3/2) și Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 288/2; 369/2). Acestea din urmă vor fi fost așezate în suporturi de lemn (sau lut) pentru a li se menține verticalitatea³.

Decorul este la rândul lui extrem de variat – pictură bi- și tricromă, caneluri combinate sau nu cu culoare, sau chiar cu mici găurele etc. Toate aceste maniere decorative folosesc numeroase elemente spiralice cu intenția de a accentua rotunjimile șoldurilor, ale părților ventrale și dorsale, alături de care apar benzi, croșete, cercuri, unghiuri etc.

¹ Această piesă este însă ceva mai specială având la partea superioară o a treia cupă de mici dimensiuni. De altfel și la unul dintre vasele-binoclu de la Schipenitz (O. Kandiba 1937, fig. 149 = p. 138/96 = p. 148/18) locul celor două cupe întoarse, de la bază a fost luat de două piese de încălțăminte ("cizmulițe"?). Dar și exemplarul acesta, ca și cel de la Nezvisko, aparține ultimei faze (B) a culturii Cucuteni. Și în cultura Gumelnița o statueta tesaliană se termină sub forma unui picior uman.

² Am atașat vaselor antropomorfe pe acelea antropomorfizate întrucât și acestea, ce-i drept schematizând, pe de o parte sugerează cu claritate jumătatea inferioară a corpului uman, pe de altă parte ele vor fi avut cu certitudine aceeași funcționalitate. Am lăsat însă deoparte suporturile de tip "horă", ele constituind (după părerea noastră) o categorie aparte, bine individualizată.

³ De la această regulă face excepție un fragment de vas antropomorf, descoperit la Mitoc *Valea lui Stan*, căruia i s-au modelat picioarele separat (D. Monah 1997, fig. 230) și care l-a putut conduce pe D. Monah la concluzia potrivit căreia toate fragmentele de picioare umane vor fi putut aparține unor vase antropomorfe. Probabil și unul din vasele de la Scânteia (Cornelia-Magda Mantu 1991, fig. 3/1) într-o tipologie mai articulată ar putea constitui mai degrabă o variantă a categoriei vaselor antropomorfizate, dar deocamdată el este un unicat în mediul fazei Cucuteni A.

Un foarte interesant exemplar provine de la Cuconesti⁴. Piesa are ambele fețe ale părții inferioare amplu modelate (identice tratate), putând fi considerată eventual "vas antropomorf dublu" (ambele fețe au aspectul feței ventrale).

Acestora li se alătură o serie de exemplare ce se deosebesc de vasele descrise mai sus, fiind mai degrabă vase antropomorfizate (vezi și nota 2), decât vase antropomorfe propriu-zise și deci detașându-se net de acelea de la Cucuteni (H. Schmidt 1932, pl. 34/5a-b), Cetățuia-Domnești (E. Coliu 1933, fig. 1-4), Hăbășești (Vl. Dumitrescu *et alii* 1954, pl. CIX/1-15), Izvoare (R. Vulpe 1957, fig. 106/2=107), Ruseștii Noi (V.I. Markevici 1970, fig. 14/9), Drăgușeni (A. Crîșmaru 1977, fig. 38/2-5), Duruitoarea Nouă (V.I. Markevici 1985, fig. 47), Scânteia (Cornelia-Magda Mantu, 1991, fig. 1-3), Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 313, 395, 417, fig. 203/15; 284/1-4; 287/1-3; 368/3) precum și o piesă de la Cuconesti (alta decât cea descrisă mai sus)⁵.

Din descrierile de mai sus rezultă credem cu claritate varietatea formelor vaselor antropomorfe, subliniată pe de o parte de Vladimir Dumitrescu, care detașa net exemplarele de la Hăbășești și Cucuteni de acela de la Izvoare (Vl. Dumitrescu 1979, p. 83-84) și pe de alta de Magda Mantu care stabilea pentru piesele de la Scânteia două variante: una cu picior lung și îngust, alta cu picior scund, de tip soclu (Cornelia-Magda Mantu 1991, p. 331).

Noi am opta pentru trei variante: una terminată printr-o bază – talpă solidă ce asigură stabilitatea vasului, cu cel puțin două subdiviziuni (în funcție de tratarea zonei bazei); cea de a doua cu partea inferioară relativ conică (necesitând un suport pentru a putea sta în poziție verticală); și în sfârșit o a treia, a cărei bază este în fond un adevărat fund de vas⁶.

În prima grupă am include piesele de la Cucuteni (H. Schmidt 1932, pl. 34/5a-b), Cetățuia Domnești (E. Coliu 1933, fig. 1-4), Hăbășești (Vl. Dumitrescu *et alii* 1954, pl. CIX/1-15), una de la Izvoare (R. Vulpe 1957, fig. 157/2), două de la Ruseștii Noi (V.I. Markevici 1970, fig. 14/1⁷; 14/9), câteva de la Scânteia (Cornelia-Magda Mantu, 1991, fig. 1/1; 2/2-3; eadem 1999, fig. 181), o serie de la Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 284/2, 286/6, 287/4-6, 288/4-5, 368/3) etc.

Cele de a doua variante i-ar aparține o piesă de la Frumușica (C. Matasă 1946, pl. LV/404), exemplarul pictat bicrom de la Izvoare (R. Vulpe 1957, fig. 106/2=107), câteva fragmente de la Scânteia (Cornelia-Magda Mantu 1991, fig. 1/2; 2/1,3; 3/2) și două de la Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 288/2, 369/2).

În sfârșit cea de a treia variantă este prezentă la Drăgușeni (A. Crîșmaru 1977, fig. 38/2-5; Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey 2000, fig. 161/1; 171/1-3; 180/2), Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 284/3-4, 287/1-2, 288/1,3), Duruitoarea Nouă (V.I. Markevici 1985, fig. 47), Cuconesti (în Muzeul Institutului de Arheologie din Chișinău) etc. Această din urmă categorie include în fond vase ce fac parte din repertoriul curent al formelor de la Drăgușeni (și al altor așezări similare, mai sus menționate atribuite cu precădere etapei Cucuteni A4 dar prezente și în etapa A3), cărora, mai ales prin modelarea părții inferioare li s-a dat un aspect antropomorf. Din această cauză și în cadrul categoriei a treia s-ar putea stabili subdiviziuni în funcție de variantele stabilite pentru formele ceramice. Și poate tocmai aspectul pregnant de vas al categoriei respective îl va fi determinat pe Vasile Chirica să susțină în mod cu totul nejustificat că la Drăgușeni corpul uman este sugerat îndeosebi prin decor și "nu prin construcția arhitectonică a vasului" (V. Chirica 1983, p. 75).

Ciudată este însă absența totală a vaselor antropomorfe din repertoriul formelor ceramice Cucuteni A-B și B întrucât atât vasul de la Cucuteni (H. Schmidt 1932, pl. 34/5a-b) cât și cel de la Domnești (E. Coliu 1933, fig. 1-4) deși atribuite de decopertori fazei Cucuteni B, ele aparțin fără nici un dubiu primei faze (A) a culturii Cucuteni. Atât forma, cât și decorul lor înscriindu-se perfect în prima variantă a vaselor antropomorfe, anume aceea terminată printr-o bază-talpă solidă.

Despre originile îndepărtate ale vaselor antropomorfe în general s-a scris mult și, așa cum am văzut mai sus, ele se găsesc pe spații geografice largi și în mai toate culturile neolitice și eneolitice⁸. Ne vom limita deci la a aminti (am făcut-o și cu alt prilej), că prezența lor în cadrul fazei Cucuteni A părea a fi și rezultatul unor influențe din afara ariei cucuteniene, dar nu excludeam nici posibilitatea

⁴ Piesa am putut-o studia la Muzeul Institutului de Arheologie din Chișinău, unde se mai află încă un exemplar similar celor de la Drăgușeni *Ostrov*, dar pictat tot tricrom.

⁵ Cu acest prilej piesele antropomorfizate nu vor fi luate în discuție.

⁶ Precizăm că nu includem aici decât piesele cărora li s-a modelat torsul și jumătatea inferioară, deci nu și pe acelea care au reprezentat și capul, acestea din urmă constituind (după părerea noastră) o categorie aparte, mai apropiată de statuete.

⁷ Acest exemplar este însă precucutenian, aparținând nivelului Ruseștii Noi I (I 1a după Ekaterina Cerniș 1982, p. 283, pl. LXV/34). În schimb Anton Nițu atribuie acest vas etapei Cucuteni A2 (A. Nițu 1971, fig. 12/1).

⁸ Cele din epoca bronzului de la Troia, Center etc. nu ne preocupă în cazul de față.

unor creații proprii datorate anumitor necesități de ordin magico-religios. Însă statueta antropomorfă de la Izvoare (care ne-a reținut atenția), și care dacă n-ar fi fost deschisă la bază s-ar fi putut încadra în cea de-a treia variantă propusă de noi, ca de altfel și una dintre piesele de la Ruseștii Noi (V.I. Markevici 1970, fig. 14/1) credem că dovedește odată în plus cât de puternică este tradiția, sau mai precis filiația precucuteniană a culturii Cucuteni.

Totodată nu putem să nu ne raliem aceluia care văd în aceste forme de manifestare și anumite influențe sudice (respectiv din mediul culturii Gumelnița), unde varietatea vaselor antropomorfe este remarcabilă, meșterii respectivi realizând adesea adevărate capodopere. Și ne gândim în primul rând la rolul jucat de această ultimă cultură întrucât, cel puțin din zona care ne preocupă nu cunoaștem nici o astfel de piesă ce ar putea fi atribuită primelor două faze ale culturii Precucuteni, ele absentând, cel puțin până în prezent și din inventarul culturii Boian. În al doilea rând, exemplare cărora li s-a modelat numai torsul și jumătatea inferioară (cu sau fără brațe) întâlnim la Vidra (D.V. Rosetti 1934, pl. I-II; III/1), Radingrad (Macht..., 1988, fig. 76), Gabarevo (J.H. Gaul 1948, pl. LVII/1-3) deci în mediul culturii Gumelnița-Kadjadermen-Karanovo VI, ca și în acela al aspectului Stoiceni-Aldeni (I.T. Dragomir 1983, fig. 41/7)⁹. Este adevărat – toate aceste piese au modelate și picioarele separate sau marcate virtual, dar meșterii cucutenieni, adevărați maeștrii în arta schematizării/sugerării au renunțat cu ușurință (de cele mai multe ori) la redarea detaliilor.

Cea de a doua piesă care ne-a reținut atenția, respectiv protoma antropomorfă, poate fi considerată, până în prezent un *unicum* în mediul precucutenian (fig. 3-4).

Dacă aplicații ale organelor figurii umane sau redarea acestora prin decor se întâlnesc mai rar în cadrul culturii Precucuteni, cum ar fi de pildă la Veremie (Ekaterina Cerniș 1982, pl. LXI/16-17, LXX/26-27), adevărate protome antropomorfe nu cunoaștem în vasta arie a acestei culturi¹⁰.

Cât privește cultura Cucuteni (ne limităm la faza A) vase cu aplicarea figurii umane sunt bine cunoscute atât de la Ruginoasa (Hortensia Dumitrescu 1932, fig. 16/2-3 = 25/1-2)¹¹, cât și de la Poienești (Cornelia-Magda Mantu 1993, fig. 3/1)¹², iar de la Frumușica provine un expresiv cap uman plasat la extremitatea distală a unui presupus polonic (C. Matasă 1946, pl. LV/407a-c)¹³. Acesta din urmă este singurul ce s-ar putea eventual constitui într-o vagă și dubitativ concludentă (și evident mai târzie) analogie cu piesa noastră, însă strict pe linia funcționalității ei cultice.

Demn de semnalat ni se mai pare și faptul că atât cele două piese de la Ruginoasa, cât și aceea de la Poienești au nasul perforat orizontal, ca mai toate aplicațiile organice de pe vasele cucuteniene. Dar toate aceste piese, ca de altfel și o serie de exemplare cu decor antropomorf¹⁴, precum și capul uman de la Mărgineni-*Cetățuia* (D. Monah 1997, fig. 5) nu pot constitui o analogie valabilă pentru protoma noastră. În schimb ea poate demonstra cu succes prin anterioritatea ei cât de profundă este filiația Precucuteni-Cucuteni A, deși așa cum menționăm protome antropomorfe propriuzise nu se cunosc (încă) în vasta arie cucuteniană, de unde însă nu lipsesc figurile umane aplicate/modelate sau pictate pe vase. În egală măsură ea stă mărturie a rolului important jucat de

⁹ Nu am amintit aici vasele antropomorfe gumelnițene care au modelate și organele figurii umane (vezi Sultana, Stara-Zagora etc.).

¹⁰ Nu vom lua în discuție piesele de la Luka Vrublevețkaia (S.N. Bibikov 1953, fig. 55/a) și Voronovica (V.G. Zbenovič 1996, pl. 22/2) întrucât acestea ar putea aparține unor statuete cu vas pe cap, nefiind nici ele protome antropomorfe.

¹¹ Recent în această stațiune a mai fost descoperit un fragment de vas la baza buzei căruia se află modelată o figură umană similară uneia dintre piesele publicate de Hortensia Dumitrescu (1932, fig. 16/2 = 25/1) având în plus aplicat și un corn (sigur va fi avut încă unul de cealaltă parte a figurii) și păstrând și ornamentul pictat tricrom (informație din ziarul România liberă, vineri, 8 iunie 2001). Precizăm că prima piesă descoperită la Ruginoasa este ruptă chiar în zona unde exemplarul găsit recent are modelat cornul. Nu ar fi deci exclus ca și vechea mască să fi avut la rândul ei de o parte și de alta câte un corn. Și dacă, cu totul ipotetic, ambele vor fi făcut parte din unul și același vas (deci un vas cu dublă față umană și coarne de animal) complexitatea problemelor ridicate de astfel de piese se amplifică. Demn de subliniat pe această linie este asocierea om-animal destul de frecvent întâlnită atât în mediul culturii Gumelnița-Karanovo VI, dar și în alte culturi – ex. cultura Vinča, capacele prosopomorfe cu coarne.

¹² D. Monah (1997, fig. 236/7) dă ca loc de proveniență a acestei piese – localitatea Scânteia.

¹³ Starea fragmentară a acestei piese – lipsa părții proximale – ar permite eventual și o altă reconstituire, cu atât mai mult cu cât ea este pictată pe ambele fețe, decorul de pe fața ventrală reproducând, printre altele și un gen de podoabă plasată sub gâtul exemplarului. Ne putem gândi la un eventual altar sau chiar la un gen de "tron"(?).

¹⁴ D. Monah (1997, fig. 244/10) atribuie ceramicii cucuteniene cu decor antropomorf și un tipic capac gumelnițean descoperit la Țigănești-*Cetățuia*, capac ce ar putea fi utilizat cu succes în stabilirea unor relații de cronologie relativă – Cucuteni – Gumelnița.

sud în vehicularea bunurilor spirituale în mediul altor culturi materiale, cunoscute fiind multiplele aplicații de diverse statuete pe vase gumelnițene.

Cât privește semnificația acestui gen de piese, într-o recentă teză de doctorat Radian Andreescu (1998, p. 174) vede pe bună dreptate în ele existența unor teme cultice, teoria *Magnei Mater* și a cultelor fecundității și fertilității (pe care nu le respinge total), părându-i-se prea simplă pentru acoperirea diversității reprezentărilor antropomorfe.

Bibliografie:

- R. Andreescu 1998: Andreescu R. *Statuetele și vasele antropomorfe ale culturii Gumelnița, în lumina cercetărilor de la Căscioarele*, Teză de doctorat, București, 1998.
- S.N. Bibikov 1953: Bibikov S.N. *Ranetripolskoe poselenie Luka-Vrublevetkaia na Dnestre, în Matériali i isledovania po Arheologii SSSR*, nr. 38, 1953.
- Ekaterina Cerniș 1982: Cerniș Ekaterina *Eneolit pravoderejnoi Ucraini i Moldavii*, în vol. *Eneolit SSSR*, Moscova, 1982.
- V. Chirica 1983: Chirica V. *Un vas antropomorf descoperit la Scânteia – Iași*, în *Hierasus* 5, Botoșani, 1983, p. 71-78.
- E. Coliu 1933: Coliu E. *O nouă descoperire în domeniul ceramicii pictate din Moldova de Jos*, în *Milcova* 4, 1-2, Focșani, 1993, p. 3-16.
- A. Crișmaru 1977: Crișmaru A. *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Bacău, 1977.
- I.T. Dragomir 1983: Dragomir I.T. *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983.
- Hortensia Dumitrescu 1932: Dumitrescu Hortensia *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia* 3-4, 1927-1932, p. 56-87.
- Vi. Dumitrescu et alii 1954: Vi. Dumitrescu et alii *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.
- Vi. Dumitrescu 1974: Dumitrescu Vi. *Arta preistorică în România*, București, 1974.
- Vi. Dumitrescu 1979: Dumitrescu Vi. *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979.
- J.H. Gaul 1948: Gaul J.H. *The Neolithic period in Bulgaria*, în *American School of Prehistoric Research*, Bul. 16, 1948.
- Marija Gimbutas 1976: Gimbutas Marija *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, 1976.
- Marija Gimbutas Alseikaitė 1991: Gimbutas Alseikaitė Marija *Civilisation of the Goddess*, San Francisco, 1991.
- O. Höckmann 1965: Höckmann O. *Menschliche Darstellung in der band-Keramischen Kulturen*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 12, 1965, p. 1-26.
- O. Kandiba 1937: Kandiba O. *Schipenitz. Kunst Geräte eines Neolithischen dorfes*, Viena und Leipzig, 1937.
- Macht..., 1988: *Macht, Herrschaft und Gold*, Saarbrücken, 1988
- Cornelia-Magda Mantu 1991: Mantu Cornelia-Magda *Vases anthropomorphes du site Cucuteni A3 de Scînteia (dép. de Iași)*, în vol. *Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, p. 328-334.
- Cornelia-Magda Mantu 1993: Mantu Cornelia-Magda *Anthropomorphic representations from the Precucuteni and Cucuteni cultures*, în *Anatolica* 19, 1993, p. 129-141.
- Cornelia-Magda Mantu et alii 1999: Mantu Cornelia-Magda et alii *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, 1999.
- C. Matasă 1946: Matasă C. *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord. Roumanie*, București, 1946.
- V.I. Markevici 1970: Markevici V.I. *Mnogosloinoe poselenie Novie Rusești I*, în *Kratkie Soobșcenia*, 123, Moscova, 1970, p. 56-67.
- V.I. Markevici 1985: Markevici V.I. *Mărturii ale trecutului*, Chișinău, 1985.
- D. Monah 1997: Monah D. *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997.
- A. Nițu 1971: Nițu A. *Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul*

- A. Parrot 1953: *Moldovei*, în *Cercetări istorice*, Iași, 2, 1971, p. 77-90.
Parrot A. *Archéologie mésopotamienne*, Paris, 1953.
- M. Petrescu-Dîmbovița M. et alii 1999: *Petrescu-Dîmbovița M. et alii Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999.
- D.V. Rosetti 1934: Rosetti D.V. *I. Descoperiri paleolitice în preajma Bucureștilor. II. Săpăturile de la Vidra*, în *Publicațiile Muzeului Municipiului București*, nr. 1, București, 1934, p. 1-59.
- H. Schmidt 1932: Schmidt H. Cucuteni. *In der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932.
- R. Vulpe 1957: Vulpe R. *Izvoare. Săpăturile din 1938-1948*, București, 1957.
- V.G. Zbenovič 1996: Zenovič V.G. *Siedlungen der frühen Tripol'e – Kultur zwischen Dnestr und Südlichen Bug*, vol. 1, Espelkamp, 1996.

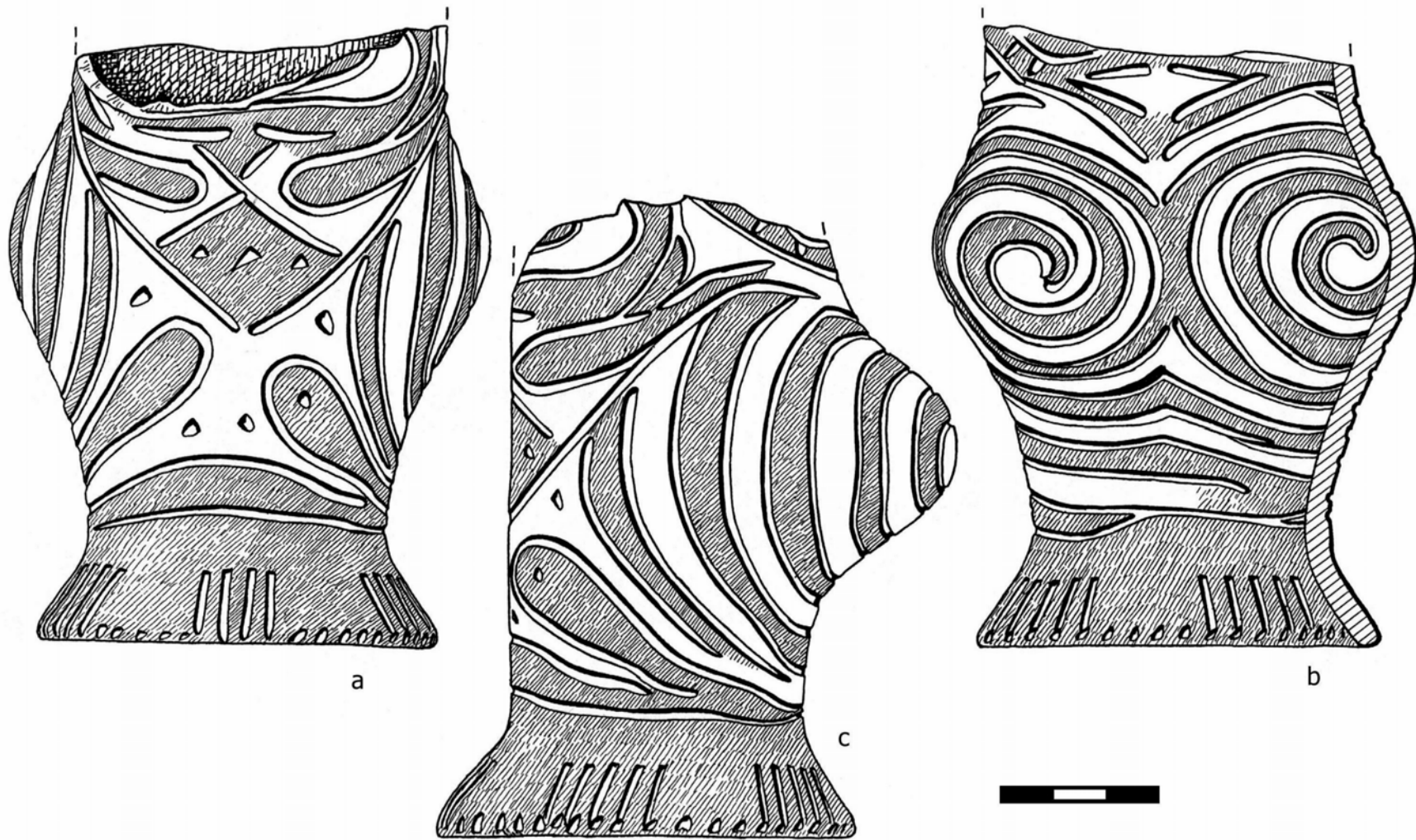

Fig. 1. Statuetă antropomorfă / *Antropomorphical statuete*

Fig. 2. Statuetă antropomorfă. / *Antropomorphical statuete.*

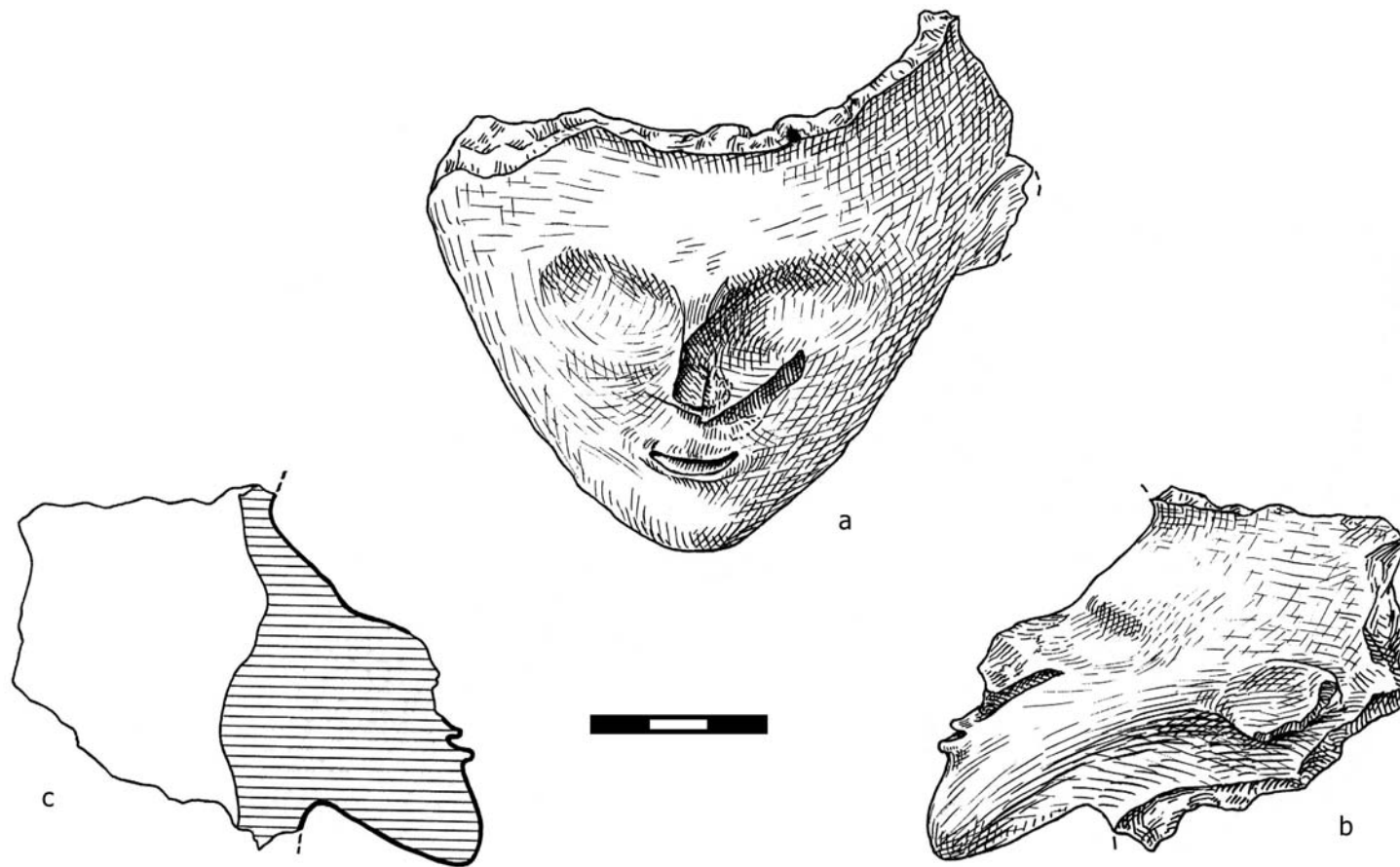

Fig. 3. Protomă antropomorfă. / *Antropomorphical protoma.*

Fig. 4. Protomă antropomorfă. / *Anthropomorphical protoma.*